

اصول و روش‌های

پیشگیری از معلولیت‌ها

با نگاهی به علل اصلی آسیب‌های ذهنی، حسی و حرکتی

در کودکان مناطق شهری و روستایی ایران

مخاطبان ویژه:

پدران و مادران، همسران جوان، داوطلبان ازدواج، معلمان و مربیان،

کارشناسان و متخصصان، مسئولان امور بهداشتی، آموزشی و فرهنگی کشور

دکتر غلامعلی افروز

استاد دانشگاه تهران

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۲۷۴۲

شماره مسلسل ۵۲۱۷

افروز، غلامعلی، ۱۳۲۹ -
اصول و روشهای پیشگیری از معلولیت‌ها با نگاهی به علل اصلی آسیب‌های ذهنی، حسی
و حرکتی و... / غلامعلی افروز - تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۸۴.
۱۱۷، ۸ ص: جدول، نمودار.

ISBN 964-03-5217-9: ۹۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
عنوان اصلی: G. Ali Afrooz. Preventive Strategies: A Study on
Handicapping Conditions Among School Age Children in the
Islamic Republic of Iran.

۱. کودکان علیل - - ایران - - توانبخشی - - تحقیق. ۲. کودکان علیل - - ایران - -
آموزش و پرورش - - تحقیق. ۳. کودکان علیل - - ایران - - خدمات - - تحقیق. الف.
دانشگاه تهران. ب. عنوان.

۳۶۲/۴۰۴۸ HV ۸۹۰ / الف ۹

م ۸۴-۳۷۱۶۰ کتابخانه ملی ایران

شابک ۹۶۴-۰۳-۵۲۱۷-۹ ISBN 964-03-5217-9

عنوان: اصول و روشهای پیشگیری از معلولیت‌ها

تألیف: دکتر غلامعلی افروز

ناشر: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

تاریخ انتشار: ۱۳۸۴ (چاپ اول)

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است.

«کلیه حقوق برای دانشگاه تهران محفوظ است»

بها: ۹۰۰۰ ریال

پست الکترونیک: Press@ut.ac.ir - آدرس سایت: Press.ut.ac.ir

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
کودکان و نوجوانان و فراوانی آسیب‌پذیری‌های زیستی و شناختی	۱۵
بررسی میزان شیوع در کشورهای جهان	۱۵
میزان و فراوانی عقب‌ماندگی ذهنی در کشورهای مختلف	۱۹
فراوانی و علل ناشنوایی در کشورهای مختلف جهان	۲۲
میزان فراوانی و علل نابینایی در کشورهای جهان	۲۵
چکیده‌ای از مطالعات انجام‌شده در مورد علل معلولیت‌های کودکان و نوجوانان در مناطق مختلف ایران	۲۶
ضرورت پیشگیری از آسیب‌های ذهنی و جسمی کودکان	۲۹
چکیده‌ای از یافته‌های پژوهش	۴۲
فراوانی آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان	۴۳
رابطه جنس و فراوانی آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان	۴۷
رابطه ترتیب تولد و فراوانی آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان	۵۰
رابطه زمان تولد (ماه و فصل) با فراوانی آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان	۵۴
رابطه وزن نوزاد به‌هنگام تولد با فراوانی آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان	۶۰
بررسی رابطه نحوه تولد کودکان استثنایی با فراوانی آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان	۶۵
بررسی رابطه ابتلا به بیماری‌ها در دوران کودکی با آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان	۶۸
بررسی رابطه سابقه معلولیت در خانواده با آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان	۷۱

- ۷۲ ..... رابطه ازدواج خویشاوندی والدین و فراوانی کودکان استثنایی
- ۷۶ ..... رابطه اعتیاد والدین با فراوانی آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی فرزندان
- ۷۹ ..... رابطه میزان تحصیلات والدین با فراوانی آسیب‌های جسمی، ذهنی و حسی و حرکتی در فرزندان
- ۸۲ ..... نگاهی به علل اصلی آسیب‌های ذهنی، حسی و حرکتی در کودکان استثنایی
- ۸۶ ..... الف) عوامل ژنتیکی
- ۸۶ ..... ب) عوامل مادرزادی یا شرایط دوران بارداری
- ۸۷ ..... ج) عوامل یا شرایط نامطلوب مؤثر در زمان تولد
- ۸۸ ..... د) شرایط نامطلوب و آسیب‌زای دوران اولیه رشد
- ۸۸ ..... ه) سایر عوامل (نامشخص)
- ۸۸ ..... پیشگیری از معلولیت‌ها
- ۱۰۰ ..... رسالت همسران بصیر و اندیشه فرزندآوری، فرزندان سالم و بانشاط
- ۱۰۸ ..... سخن آخر
- ۱۱۱ ..... منابع و مأخذ

فهرست جداول

- جدول ۱- فراوانی کودکان استثنایی مورد مطالعه برحسب نوع معلولیت ۴۲
- جدول ۲- فراوانی کودکان استثنایی مورد مطالعه برحسب جنس ۴۷
- جدول ۳- فراوانی کودکان استثنایی مورد مطالعه برحسب ترتیب تولد ۵۰
- جدول ۴- کودکان استثنایی مورد مطالعه و فصل تولد ۵۴
- جدول ۱-۴- فراوانی کودکان استثنایی مورد مطالعه برحسب ماه تولد ۵۶
- جدول ۵- وزن کودکان استثنایی مورد مطالعه به هنگام تولد ۶۰
- جدول ۶- فراوانی کودکان استثنایی مورد مطالعه برحسب نحوه تولد ۶۵
- جدول ۷- فراوانی کودکان استثنایی مورد مطالعه برحسب سابقه ابتلا به بیماری‌ها در دوران کودکی ۶۸
- جدول ۸- فراوانی بستگان کودکان استثنایی مورد مطالعه برحسب سابقه ابتلا به آسیب‌های جسمی، ذهنی ۷۱
- جدول ۹- کودکان استثنایی و ازدواج خویشاوندی والدین ۷۳
- جدول ۱۰- فراوانی اعتیاد در بین مادران کودکان استثنایی ۷۶
- جدول ۱۱- فراوانی اعتیاد در بین پدران کودکان استثنایی ۷۷
- جدول ۱۲- تحصیلات مادران کودکان استثنایی ۷۹
- جدول ۱۳- تحصیلات پدران کودکان استثنایی ۸۰
- جدول ۱۴- کودکان استثنایی و علل اصلی معلولیت در مناطق شهری و روستایی ایران ۸۳

فهرست نمودارها

- نمودار ۱- فراوانی کودکان استثنایی بر حسب نوع معلولیت ۴۴
- نمودار ۲- فراوانی کودکان استثنایی بر حسب جنس ۴۷
- نمودار ۳- فراوانی کودکان استثنایی بر حسب ترتیب تولد ۵۱
- نمودار ۴- فراوانی کودکان استثنایی بر حسب فصل تولد ۵۵
- نمودار ۱-۴- فراوانی کودکان استثنایی بر حسب ماه تولد ۵۷
- نمودار ۵- وزن کودکان استثنایی به هنگام تولد ۶۱
- نمودار ۶- فراوانی کودکان استثنایی بر حسب سابقه ابتلا به بیماری‌ها در دوران کودکی ۷۰
- نمودار ۷- کودکان استثنایی و ازدواج خویشاوندی والدین ۷۳
- نمودار ۸- کودکان استثنایی و علل اصلی معلولیت ۸۴

هوالمجرب

تشکر و قدردانی

خدای را سپاس می‌گویم که به من توفیقی عنایت فرمود تا به همراه جمعی از همراهان صدیق و اندیشمند اثر حاضر را که پایه‌های آن بر یافته‌های بدیع پژوهشی استوار است تقدیم محضر پژوهشگران بصیر و کارگزاران فهیم جامعه اسلامی ایران نمایم.

در اینجا لازم می‌دانم از همه اساتید ارجمند و پژوهشگران متعهدی که مرا در انجام این مهم یاری نمودند سپاسگزاری نمایم. سپاس خاص خود را تقدیم استادان بزرگوار جناب آقای دکتر شریعتمداری، جناب آقای دکتر هومن، جناب آقای دکتر احدی، جناب آقای دکتر غباری، جناب آقای دکتر مولوی می‌نمایم.

هم‌چنین بر خود فرض می‌دانم با سپاس از مؤسسه احیای کودکان استثنایی به ویژه جناب آقای ابراهیم عسگریان و جناب آقای علی سلیمانی که همواره مشوق فعالیت‌های پژوهشی در جهت پیشگیری از معلولیت‌ها بوده‌اند، از دیگر همکاران ارجمند، کارشناسان و مجریان متعهدی که در تهران و شهرستان‌های مختلف همکاری صمیمانه و مؤثری با این طرح ملی داشتند بالأخص از زحمات ارزشمند جناب آقای دکتر علی‌اکبر ویسمه، جناب آقای میرمحمود سجادی، سرکار خانم نیکو جواهری، سرکار خانم فاطمه نصرتی، سرکار خانم سودابه عضدالملکی، سرکار خانم کبری نصرتی، سرکار خانم نیت مرادی، سرکار خانم آمنه رشیدی‌مجد، سرکار خانم اکبری، سرکار خانم جهانگیری، جناب آقای دکتر جناح‌آبادی (سیستان و بلوچستان)، جناب آقای امینی (کرمانشاه)، سرکار خانم شمسیان (هرمزگان)، سرکار خانم سادات‌پور (خراسان) و دیگر همکاران ارجمندی که مرا در انجام این مهم همراهی نمودند صمیمانه سپاسگزاری نمایم.

توفیقات روزافزون همه ایشان را از درگاه خالق مهربان مسألت دارم.

دکتر غلامعلی افروز

استاد دانشگاه تهران

عید غدیر ۱۳۸۲

مقدمه

خلقت انسان، این اشرف مخلوقات، در نیکوترین هیأت ممکن از سوی خالق منان، صورتگر زیباآفرین، تصویر و تکوین و پدیدار می‌گردد.^۱ در گستره خلقت هستی و پدیدآیی همه مخلوقات و موجودات، پروردگار مهربان هنگامه‌های تولد هر نوزاد آدمی و همه پدیده‌های هستی را در بستری از نظم و قوانین هدفمند و منطقی علی می‌آفریند.^۲

آفریدگار مهربان دوست می‌دارد همه کودکان در نهایت سلامت جسمانی و ذهنی و عاطفی پای به عرصه وجود گذارند و دوران رشد و تحول خود را در مسیر کمال تجربه کنند. به سخن دیگر، هرگز اراده خالق زیباآفرین به نارسایی‌ها و معلولیت‌ها و نقایص حسی و حرکتی تعلق نمی‌گیرد و یقیناً این مسئله با آیین خلقت که همانا به احسن تقویم استوار است، مغایرت دارد. بنابراین تولد کودکانی که به دلایل و علل گوناگون با برخی نارسایی‌ها و معلولیت‌های جسمی، ذهنی، حسی و حرکتی همراه است، هیچ‌گونه ارتباطی، به معنای دقیق کلمه، با مشیت و تقدیر الهی ندارد و صرفاً در بستری از قوانین و نظام علی قابل مطالعه و تحقیق، پدیدار می‌شود. به عبارت دیگر، زمانی که با تولد یک کودک نابینا یا عقب‌مانده ذهنی مواجه می‌شویم که متفاوت از مشیت خالق مهربان و صورتگر کمال‌آفرین است، بی‌درنگ باید علت و یا مجموعه

۱. لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم. (تین، آیه ۴).

۲. و لدينا كتاب ينطق بالحق (مؤمنون، آیه ۶۲).

علی که فرایند تکوین و سیر طبیعی جنین را در دوران بارداری مادر به هنگام زایمان متأثر ساخته است، مورد مطالعه و دقت نظر قرار دهیم.

انسان همواره در بستر زندگی پرفراز و نشیب خویش، در معرض برخی بیماری‌ها، حوادث و آسیب‌های ناخواسته واقع می‌شود که می‌تواند او را موقتاً یا برای همیشه از نعمت سلامتی و زندگی مستقل محروم سازد. حوادث طبیعی همانند سیل، زلزله، طوفان، آتشفشان و قرار گرفتن در معرض امواج الکترونیکی و ضایعات شیمیایی، وقایع معلولیت‌زا همچون بروز جنگ‌های خانمان‌سوز، مصرف مواد مخدر، از جمله عواملی‌اند که سلامت انسان را تهدید می‌کنند و همه ساله گروه‌های قابل توجهی از کودکان و نوجوانان و بزرگسالان فعال و نیروی انسانی شاغل و مولد کشورهای مختلف را دچار آسیب‌پذیری‌های مختلف جسمی و ذهنی می‌سازند.

عنایت کامل به کودکان یک جامعه، از مهم‌ترین مسائل و از بهترین سرمایه‌گذاری‌ها برای آینده آن جامعه محسوب می‌شود. ما شاهد دورانی هستیم که در آن مطالعات و فعالیت‌های گسترده‌ای درباره کودکان و نوجوانان بویژه کودکان استثنایی انجام می‌شود. توجه جدی به کودکان استثنایی، تدوین برنامه‌های جامع آموزشی و توانبخشی، از مهم‌ترین برنامه‌های مسئولان بصیر و آگاه است. یکی از جدی‌ترین فعالیت‌های کارگزاران فهیم و دوراندیش جوامع رشدیافته، تلاش هدفمند و اساسی در جهت پیشگیری از تولد کودکان معلول است.

امروزه با پیشرفت علوم و فنون نوین، علل غالب نارسایی‌های ذهنی و جسمی کودکان به هنگام تولد شناسایی شده است. تاکنون محققان مختلف در بررسی علل عقب‌ماندگی به بیش از دو هزار علت اشاره کرده‌اند. بدیهی است هنوز برخی از علل عقب‌ماندگی ذهنی ناشناخته باقیمانده و ضرورت تلاش علمی جامع و گسترده توسط محققان علاقه‌مند احساس می‌شود. برای مثال در زمینه پدیده سندرم داون (منگولیسم)، دانشمندان علوم زیستی، متخصصان

ژنتیک و روان‌شناسان محقق تاکنون به بسیاری از علل اشاره کرده‌اند، لیکن هنوز علت اصلی آن مشخص نشده است.

بدون تردید انسان‌های آگاه، فهیم، صاحب‌نظر، کارشناس و متخصصان متعهد و مدیران مدبر، در شناخت علل و عوامل مؤثر در معلولیت‌های مختلف جسمی، ذهنی، حسی و حرکتی در کودکان و نوجوانان و تدوین و تنظیم برنامه جامع پیشگیرانه مسئولیت دارند. متأسفانه مطالعات اولیه جامعه اسلامی ایران حاکی از آن است که درصد معلولیت‌های ذهنی و جسمی بویژه در برخی از مناطق ایران نسبت به میانگین‌های بین‌المللی بسیار قابل توجه است، در نتیجه برای تدوین برنامه مدون و جامع در جهت پیشگیری از معلولیت‌ها در مناطق شهری و روستایی کشور، باید از یک بانک جامع اطلاعاتی پیرامون توزیع تحلیلی فراوانی زمینه‌ها و علل اصلی معلولیت‌های کودکان در مراحل مختلف رشد و تحول در مناطق شهری و روستایی برخوردار بود.

صندوق کودکان سازمان ملل در جمهوری اسلامی ایران (یونیسف) اعلام کرده است، اگرچه علم پزشکی بیشترین پیشرفت را در قرن بیستم داشته و فناوری پیچیده در تشخیص و درمان بیماری‌ها، جراحی‌ها، تولید دارو و غیره، بی‌شک تحولی بی‌سابقه در پیشگیری از معلولیت‌ها به وجود آورده است، ولی متأسفانه با وجود تمامی این دستاوردها، در حالی قرن بیستم را به پایان می‌رسانیم که هر ساله شاهد مرگ و میر نیم میلیون نفر از مادرانی هستیم که جان خود را در دوران بارداری یا به هنگام زایمان از دست می‌دهند و با مرگ خود بیشتر از یک میلیون کودک را بدون مادر باقی می‌گذارند. همچنین سالیانه شاهد تولد میلیون‌ها کودک با معلولیت‌های جسمی و ذهنی می‌باشیم. درحالی‌که آمار این مرگ‌ومیرها و معلولیت‌های حاصله از آن را می‌توان به نحو چشمگیری کاهش داد.

اگر متخصصان علوم پزشکی و بهداشتی با بهره‌گیری از علوم و فناوری پزشکی به جای اینکه صرفاً به درمان‌های فردی بپردازند، در اندیشه بهداشت و

سلامت جمعی و جامعه باشند، اگر دانش پیشگیری از بیماری‌ها و معلولیت‌ها در اختیار تمامی افراد جامعه قرار می‌گرفت و اگر همگی ما در بخش‌های مختلف برای ریشه‌کن ساختن برخی از بیماری‌ها و معلولیت‌ها که قرن‌هاست جامعه بشریت را تهدید می‌کند، همدیگر را یاری کنیم، آمار مرگ‌ومیرها و معلولیت‌ها قطعاً کاهش می‌یابد.

بدیهی است دانش و امکانات موجود، دستیابی به این هدف را ممکن می‌سازد. از این‌رو کسب آگاهی از اصول بهداشت، آشنایی با روش‌های پیشگیری از بروز بیماری‌ها و اختلالات جسمی و ذهنی، مراقبت‌های اساسی در جهت سلامت تن و روان، سبب کاهش بیماری‌ها و افزایش توانایی‌ها و قابلیت‌های افراد جامعه می‌شود و موجبات استفاده بهتر و کامل‌تر از مواهب زندگی را فراهم می‌سازد و سرانجام زیستن را برای انسان مملو از تحرک، نشاط و شادابی می‌کند (یونیسف، ۲۰۰۱).

امید است اثر حاضر که چکیده‌ای است از یافته‌های پژوهشی در قلمرو علل اصلی معلولیت‌ها در کودکان و نوجوانان شهری و روستایی، با وجود برخی محدودیت‌ها بتواند مقدمه لازم باشد برای تدوین راهبرد پیشگیری از آسیب‌پذیریهای زیستی، حسی و حرکتی و شناختی همه کودکان و نوجوانان شهری و روستایی ایران اسلامی.